

EEN BOERENFAMILIE VAN BIJZONDERE GENADE*

COR VAN LEEUWEN EN JAAPJE VAN VLIET

De grote zwarte Ford stond scheef in de berm geparkeerd. Binnenin zat een oudere dame rustig te breien. Naast de auto stond, in een strak zwart pak, licht gebogen en steunend op de motorkap, een kleine, oude man. Hij had het benauwd. Dat overkwam hem de laatste tijd, sinds hij een hartaanval had gehad, wel vaker. Als hij het voelde aankomen, kon hij niets anders doen dan snel de auto parkeren, een pilletje onder zijn tong leggen en wachten tot het weer overging. Zo maakte hij langs de smalle weg aan de Gaag menig angstig ogenblik door. Hij keek dan uit over het golvende water en weidse polderland en prevelde een paar psalmverzen.

benauwde momenten

‘Van Leeuwen staat weer visjes te tellen’, meesmuilden de dorpingen die langsreden. Ze vonden zijn rijgedrag volstrekt onverantwoord. Maar Van Leeuwen kon zijn auto niet laten staan, elke dag ging hij weer even langs op de boerderij om er kleine klusjes te doen, zoals het erf vegen of appeltjes plukken. En elke gelegenheid om een van zijn kinderen of familieleden op te zoeken, elke verjaardag en iedere uitnodiging, greep hij aan. Hij kon het niet verdragen om opgesloten te zitten in het huis aan de Prunusstraat. Hij was gewend aan de ruimte en wilde eruit: weg bij de kachel, weg uit de stille woning van zijn oude dag, weg uit de benauwde dorpsferen. Zijn vrouw, die veel rustiger was en zich minder gauw opgesloten voelde, ging altijd met hem mee. Dat het misschien niet zo veilig was met een zware hartpatiënt achter het stuur, was geen punt voor haar. Ze liet hem begaan en bleef hem nabij, in zijn onrust en benauwde momenten. Op een warme dag in juli ging die benauwdheid echter niet

* Een eerdere en meer beknopte versie verscheen in: Charles van Leeuwen, *Een fatale fietstocht* (familiegeschiedenis, uitgave in eigen beheer, 1994). De meeste verhalen zijn opgetekend uit de mond van tante Teuns Poot-van Leeuwen en oom Aad van Leeuwen, die op hun beurt de oudste familie-overleveringen van hun vader en moeder hadden. Oom Jaap van Leeuwen heeft belangrijke aanvullingen en correcties aangebracht. De familiegeschiedenis werd vooral tijdens het melken doorverteld, dat was een geschikt moment om vragen te stellen en ook de oudere generatie ‘uit te melken’. Ik rondde deze tekst af op 15 september 2006 en wilde hem nog aan tante Teuns Poot-van Leeuwen toesturen. Dat kon echter niet meer, aan het eind van die zelfde dag zou ze overlijden.

meer over en bleef hij erin. Hij stierf op zijn 73ste jaar, vroeg oud geworden na een zwaar leven op de boerderij. Zij was twee jaar jonger maar veel sterker en zou haar man nog 22 jaar overleven.

tilbury

Cornelis Jacob van Leeuwen (1891-1964) en Jaapje van Vliet (1893-1986) waren voor boerenbegrippen jong getrouwd: hij was bijna drieëntwintig en zij net eenentwintig jaar oud. Op een zondagmiddag in het voorjaar van 1912 had Cor zijn beste pak aangedaan en een paard voor de tilbury gespannen, om Jaapje op haar boerderij in de Veen te gaan opzoeken. Hij kende haar een beetje van de kerk, maar verder was er tussen de twee boerenkinderen, die aan het andere uiteinde van hun dorp Schipluiden woonden, weinig contact geweest. Cor, die thuis de jongste was, had net als zijn broer en zussen de openbare school gevolgd, terwijl Jaapje, die thuis de oudste was, naar de juist opgerichte christelijke school was gegaan. Ze scheelden maar twee jaar maar dat was in het kader van de schoolstrijd een generatie verschil. Zo ging Cor een meisje bezoeken dat hij eigenlijk niet goed kende. En wat het nog spannender maakte: hij moest de hele Gaagweg langs, het dorp door en een flink eind de Veen in, voordat hij bij haar was. Dat maakte zijn eerste vrijage meteen tot een publieke zaak. Op de boerderij van Van Vliet was er wel enige consternatie, toen paard en wagen de laan op kwamen rijden: wat zou die man komen doe? Cor werd behalve door Jaapje ook door een rij nieuwsgierige zussen ontvangen. Maar met die zussen kon Cor wel overweg, hij had er immers zelf zes, en voor Jaapje was het met een briefje aangekondigde bezoek niet onwelgevallig. Ze nam Cor mee de laan op om wat te praten en daarna misschien wel even de stal in, om een moment samen te zijn. Van het een kwam het ander en de twee verloofden zich al snel. Nauwelijks een jaar later, op 29 april 1914, trouwden ze. Bruiloften werden in de boerenfamilie altijd in de laatste dagen van april gevierd, als de koeien het land op waren en er in de schoongemaakte stallen ruimte was voor een feest. Ook huurcontracten van boerenbedrijven gingen per 1 mei in.

aardappelweker

In de familie werden Cor en Jaapje spottend ‘de schoolkinderen’ of ‘de graten’ genoemd, ze waren toen ze trouwden nog zo jong en ook zo smal van postuur. Het was een huwelijk waar de familie van Leeuwen haast

mee had. De boerderij moest worden overgenomen omdat opoe Engeltje hartklachten had en dringend naar het dorp moest verhuizen. En dus trokken de jeugdige Cor en Jaapje samen in de grote boerderij van het Huis ten Dorp, om er leiding te geven aan het huishouden met twee knechten, twee meiden en al spoedig ook een schare kinderen. De kapitale boerderij was sinds twee generaties, vanaf 1842, in de familie. Hij was in sterk verwaarloosde staat gekocht door Cornelis van der Wel (1813-1905), een aardappelkweker uit 's Gravenzande, die uit een eerste huwelijk met met Grietje van der Eijk (1814-1878) twaalf kinderen had, waarvan er echter verschillende jong zouden overlijden. De enige volwassen zoon, Jacob, ging al jong het huis uit en zo had de goed boerende Van der Wel een opvolgingsprobleem. Dat maakte zijn jongste dochter Engeltje (1852-1917), een nakomertje, tot een interessante partij. Een van de knechten, Piet van Leeuwen (1847-1927), die zelf als derde van vier zonen geen kans maakte op de boerderij van zijn vader aan de Delftse Straatweg, legde het met haar aan. Het verhaal luidt dat knecht Piet en dochter Engeltje vaak stiekem onder de tafel pootje zaten te vrijen, maar daarbij op zekere dag door vader Van der Wel werden gesnapt. De boer mocht de knecht kennelijk wel, want hij reageerde anders dan voorzien: 'Jongelui, trouwen jullie dan maar, dan heb ik meteen een opvolger!' Piet van Leeuwen zou zijn schoonvader niet teleurstellen. Hij was een ondernemende man, die naast het telen van aardappels – die het op de laaggelegen, zandige poldergrond verrassend goed deden – ook koeien en varkens begon te houden. Hij gaf de boerderij zijn oude glorie terug en wist door succesvol boeren er nog een flink aantal bunders land bij te kopen, tot het Huis ten Dorp in 1914 maar liefst 39 hectare bezat.

oude fundamenten

Het Huis ten Dorp was een plaats van zeer oude bewoning in de polder. Het feit dat de boerderij zo ver van de Gaagweg lag, wees al op een uitzonderlijke ontstaansgeschiedenis. In de dertiende en veertiende eeuw had er een versterkt huis gestaan, Dorp, waarvan de laatste bewoner Arend Uytelier heette. Het kasteel had achter de boerderij gelegen, maar daarvan was niets meer te zien. De laatste muurstukken waren al eeuwen eerder in de zachte polderbodem verdwenen, alleen bij werkzaamheden werd soms nog wat middeleeuws vaatwerk gevonden. De bij het kasteel horende boerderij was echter bewoond gebleven. In de zeventiende eeuw was op die oude fundamenten een groter voorhuis gebouwd, met een fraai front in kleine gele baksteen en een sierlijke zijgevel. De geschiedenis van de boerderij werd door de familie trots

verteld, maar dat betekende niet dat het bedrijf niet werd gemoderniseerd, eerst door Cornelis Van der Wel en Piet van Leeuwen, later door zijn zoon Cor, kleinzoon Aad en achterkleinzoon Cor. Cornelis van der Wel pakte veel aan, in het begin alleen en later met schoonzoon Piet van Leeuwen. Ze restaureerden het oude voorhuis en knapte de bijgebouwen op. Tevens zorgde Van der Wel in 1876 voor een nieuw gemaal aan de Gaag, verbreedde de vaart langs de laan en bracht meer systeem in het stelsel van sloten, zodat de polder goed bemalen kon worden en het land droger werd. Cor kon toen hij erin trok weinig investeringen plegen, maar hij zorgde ervoor dat het Huis ten Dorp in september 1944 electriciteit kreeg. Op een gedenkwaardige dag, dolle dinsdag, werden de electriciteitskabels langs de laan getrokken. Na de oorlog onderging het gebouwencomplex verschillende zware verbouwingen die het monumentale aanzicht enigszins teniet deden. Het woonhuis werd in twee delen opgesplitst. Opzij werd een nieuwe varkensschuur gebouwd en daarachter kwam de ‘bocht’, waar gemolken werd. Achter de boerderij werd de nieuwe mestput gegraven. Opzij van de stal werd een dwarsliggende hooischuur gebouwd op de plaats van de oude, schilderachtige hooiberg. De hoge bomen die rondom de boerderij stonden, kortweg ‘het bos’ genoemd, bleven evenwel gespaard. Zo midden in het open polderland kon het hard waaien en de bomen zorgden enigszins voor beschutting. Er waren fruitbomen, maar ook wilgen, populieren, essen en esdoorns. Het hout werd op velerlei manieren gebruikt: de belangrijkste bestemming was de kachel. Voor de kinderen die op de boerderij woonden of logeerden, waren bogert en bos heerlijke plaatsen om te spelen.

kleine Corretje

Piet van Leeuwen zou ook na zijn verhuizing in 1914 naar het dorp, nog elke dag naar de boerderij terugkomen. Hij ging dan ‘even kuieren’: met grote stappen en opgeheven kin wandelde hij door het dorp en langs de Gaag naar zijn oude erf. Hij was trots op wat hij daar had opgebouwd. Anders dan zijn vrouw Engeltje, die een rustig en gemoedelijk type was, had hij een sterk ontwikkeld standsgevoel en een driftig karakter. Hij nam zelfbewust een aantal bestuurlijke taken op zich, werd kerkvoogd en nam van zijn schoonvader de plaats in het polderbestuur over. Hij was een man met een plechtstatige manier van praten en een ernstige kijk op het leven, die streng was voor zichzelf en zijn acht kinderen – en later ook voor zijn kleinkinderen. Zeer dikwijls stak hij vermanend zijn vinger op. Cor, die behalve een strenge vader ook nog zes zussen boven zich moest dulden

die ook gemakkelijk een vingertje opstaken, onderging die strengheid en zwaarmoedigheid met gemengde gevoelens. Wie hem daar later naar vroeg, kreeg kort en krachtig te horen: 'dat was heel nep'. Het kostte hem moeite geduld te oefenen, maar hij overleefde dankzij zijn sterk ontwikkelde gevoel voor humor. Toen hij ging trouwen kreeg hij echter niet de hele boerderij, zoals in de rede lag. Vader Piet vond die namelijk te groot voor een jonge en beginnende boer en splitste het bedrijf in twee delen op. In een nieuw huis halverwege de laan zette hij zijn oudste zoon Cornelis, in het Huis ten Dorp zelf mocht de jonge Cor beginnen. De twee broers hadden bijna dezelfde naam en ook nog twee zussen met een gelijkkluidende naam, Cornelia en Neels: niets geeft duidelijker aan hoe groot de reverentie was van Piet van Leeuwen voor de man die hem als zoon en opvolger had aangenomen. De broers moesten dus niet alleen hun naam, maar ook het bedrijf delen. Cornelis, ook wel 'Knelis' of 'grote Kees' genoemd, kon een nieuw huis zeerzetten en kreeg daarom één hectare grond minder dan 'kleine Cor', die als jongste recht had op de oude boerderij. Cor heeft er zijn hele leven de smoor in gehad dat hij niet de hele boerderij van zijn vader had kunnen overnemen. Hij vond dat hij een bedrijf van die omvang best had aangekund, maar 'kleine Corretje' werd in zijn familie nu eenmaal niet voor vol aangezien.

kwiek en energiek

Ook Jaapje groeide op in een niet zo gemakkelijke familie. Ze had een kwieke en energieke moeder, Teuntje van de Dool (†1948), die feitelijk het hele gezin en de boerderij runde. Want haar vader, Klaas van Vliet (†1938), was een tobberd die dikwijls leed aan zware buien van melancholie. Hij kon 's ochtends niet goed uit zijn bed komen en was voor het bedrijf en zijn kinderen niet veel waard. Zo kreeg Jaapje, als oudste, al snel veel verantwoordelijkheid: ze leerde al jong melken en moest niet alleen voor haar jongere broers en zussen zorgen, maar ook voor haar depressieve vader. Teuntje stuurde Jaapje vaak met hem mee, zodat hij nooit alleen in de stal of in het land zou zijn: ze was bang dat hij zich dan zou verhangen of naast een plank in de sloot zou stappen. De ongelukkige Klaas van Vliet liep later altijd aan de hand van een van zijn kinderen of kleinkinderen: aan de ene kant was er die kinderhand, aan de andere kant een stok die hij eerder voortsleepte dan neerzette. Onder die omstandigheden was het uiteraard slecht boeren, de Van Vlieten hadden het bepaald niet breed. Cor kreeg thuis dan ook heel wat commentaar, toen hij juist uit dat 'armoedige huishouden' van de Veen een meisje haalde. Maar hij wist wat hij deed, Jaapje aardde naar haar moeder en was

een vlotte en sterke vrouw. Cor gaf zijn kritische zussen ten antwoord dat hij louter uit liefde trouwde, en dat dat ook voor Jaapje gold: 'Ik heb immers zelf ook geen rode cent.'

leren fietsen

Het eerste wat Jaapje wilde toen ze getrouwd was en op het Huis ten Dorp kwam wonen, was een fiets. Ze hoopte zo wat mobieler te zijn en zelfstandig voor een boodschap naar het dorp te kunnen gaan. Thuis had ze nooit een fiets gehad, haar vader was ertegen geweest: 'dan ga je voor elk klosje garen naar Vlaardingen en zien we je hier niet meer.' Boerenkinderen van die generatie waren eraan gewend thuis te zitten en indien nodig lange afstanden te lopen. Alleen op zondag en voor bijzondere gelegenheden, bijvoorbeeld om naar de dokter te gaan, werd de koets gebruikt. Pas aan het eind van de jaren twintig zou de fiets op het platteland een tamelijk vanzelfsprekend vervoersmiddel worden. Voor Jaapje kwam dat in elk geval te laat: ze probeerde in 1914 te leren fietsen op een afdankertje van tante Cornelia, maar kwam een paar keer lelijk ten val en werd ontmoedigd. Toen ze al snel in verwachting raakte, vond Cor fietsen veel te gevaarlijk worden en verbood hij het haar verder. De laan was immers smal en hobbelig en aan beide kanten door water omgeven. Jaapje bleef daardoor wat geïsoleerd, maar dat was in feite niets nieuws voor haar: ook als kind had ze op de boerderij vastgezet en nooit tijd gehad voor vriendschappen of andere uitjes dan kerkgang en school. Ze had geen vriendinnen, maar wel een rij zussen en een paar bevriende nichten. Hetzelfde gold voor Cor, die ook geen tijd had voor persoonlijke vriendschappen en ook nooit zomaar een kennis zou opzoeken of naar het dorp gaan. Soms ging hij op donderdag wel naar de beestenmarkt in Delft, maar meestal ging deze handel via tussenpersonen. Na de oorlog kocht Cor een motorfiets zodat hij niet alleen was aangewezen op wandelen of het inspannen van de koets. Toen hij last kreeg van zijn longen, leerde hij in 1951 van zijn jongste zoon nog autorijden: de auto garandeerde een betere mobiliteit dan koets, fiets en brommer ooit hadden geboden en opende nieuwe sociale perspectieven. Ofschoon Cor en Jaapje afgelegen leefden, weinig gelegenheid hadden om mensen te bezoeken en nimmer hadden kunnen reizen, hadden ze toch een ruime en wijde blik op de wereld: ze kwamen beiden uit een grote familie en konden ook met zijn tweeën alles delen.

groot huisgezin

Cor en Jaapje waren samen een wonderlijk gaaf stel. Het was liefde geweest op het eerste gezicht en dat zou het blijven. Hun gezin werd gezegend met twaalf kinderen, acht zonen en vier dochters. De kinderen volgden elkaar op in een straf ritme: Engel (1915), Klaas (1916), Teuns (1918), Piet (1920), Kees (1922), Teun (1923), Corrie (1925), Jaap (1926), Aad (1928), Niek (1929), Gerard (1931) en Rina (1933). Toen Jaapje na zoveel zwangerschappen wat zwaarlijvig werd, zou Cor zeggen: 'ik stoot me liever aan het vlees dan aan de botten.' Cor en Jaapje volgden bij de naamgeving van hun kinderen een oude traditie en een strenge systematiek: om beurten werd de familie van beide kanten vernoemd. Engel heette naar opoe Van Leeuwen-Van der Wel, Klaas naar opa van Vliet, Teuns naar opoe Van Vliet-Van de Dool, Piet naar opa Van Leeuwen. Met Kees en Teun kwamen de oudste broer van Cor (oom Knelis) en de oudste broer van Jaapje (oom Teun) aan de beurt, met Corrie tante Cornelia. Met Jaap, die voluit Jacob Cornelis heette, kozen de ouders tenslotte voor hun beide eigen namen. Waarschijnlijk dachten ze het bij acht kinderen te laten, net als de families waar ze zelf uitkwamen. Maar er kwamen er nog meer, Aad en Niek werden vernoemd naar de oudste zus van Cor (tante Jaantje) en de tweede broer van Jaapje (oom Klaas) en Gerard en Cathy naar nog twee andere zussen (tante Grie en tante Ka). Niet alleen de namen werden overgeërfd, ook de karakters van de kinderen leken in de lijn te liggen van die van oudere familieleden: dat was althans een manier om ze te kunnen duiden. Engel had hetzelfde stille en statige als opoe Engeltje, Teuns was even pittig en vrijgevochten als opoe Teuntje. Kees, Gerard en Jaap hadden het ondernemende en planmatige van de familie Van Leeuwen, Teun en Niek aardden met hun muzikale en bespiegelende natuur helemaal naar de familie Van Vliet. Maar bij de oudste twee jongens klopte het niet. Klaas was precies zoals zijn opa Piet: zelfbewust en gedreven, snel en nooit om een woordje verlegen. Piet was heel anders, hij was een stille, gevoelige jongen van wie je maar moeilijk hoogte kreeg en deed in zijn zwaarmoedigheid aan opa Klaas denken. 'Ik heb ze precies verkeerd om genoemd', placht Cor te zeggen. Behalve de twaalf broers en zussen waren er ook nog meiden en knechten die door de buitengewoon zorgzame boer en boerin behandeld werden alsof het hun eigen kinderen waren. De opgewekte Cor rekende zich, zoals hij wel gekscherend zei, vader van een groot huisgezin, met twaalf kinderen, een knecht en twee meiden en ook nog een 'aangenomen' kind: daarmee bedoelde hij Jaapje.

kinderzolder

De kinderen sliepen allemaal samen op de kinderzolder. Daar stonden drie

grote bedden, die werden gedeeld door een ouder en een jonger kind. Er werd wel gezorgd voor enige doorstroming, zodat er plaats vrijkwam voor de kleintjes. Op hun veertiende gingen de boerenjongens naar de knechtskamer. De twee jongens die mochten doorleren, Kees en Niek, verhuisden op hun veertiende naar de hoge kamer. En de meisjes waren er die op hun veertiende als hulpje naar een van de familieleden gingen: dat was overal in de boerenwereld gebruikelijk, dan waren ze uit de kost en leerden ze zich nuttig te maken. Teuns ging bijvoorbeeld eerst helpen in het huishouden van oma Teuntje en later op de boerderij van oom Knelis. Op de kinderzolder kon het, zo vlak onder het pannendak, bijzonder koud zijn. In de winter kropen de kinderen dan ook vaak met zijn drieën in één bed: dan hadden ze het warmer en bovendien een deken extra van het bed dat overbleef. Omdat het boven te koud was, kleeft iedereen zich beneden in de woonkamer aan. Na het ontbijt, met eigen melk, zelfgebakken brood en zelfgemaakte boter, kaas of worst, was het tijd om naar school te gaan. Door het land was het ongeveer drie kwartier lopen naar het dorp, over de laan nog tien minuten langer. Als het weer niet te slecht was, namen de kinderen uiteraard de kortste route. De oudsten bleven in het begin wel bij een oom of tante op het dorp logeren, maar naarmate er meer kinderen kwamen, werd dat lastiger. Dus gingen de drie of vier kinderen in de schoolgaande leeftijd gezamenlijk op pad, ruim twee kilometer dwars door de weilanden en over een wirwar van sloten. Over bijna alle sloten was een plank gelegd, maar over sommige sloten wilden de kinderen natuurlijk gewoon springen. Zo leerden de kleintjes al snel wandelen, balanceren, springen en... soms een dagje met een natte poot rondlopen!

De route door het land kwam uit bij een boerderij van familie: daar wisselden de kinderen klompen, zodat ze met schone klompen op school kwamen. Op de terugweg zetten ze hun schone schoeisel terug in de schuur en schoten weer in de polderklompen. Als ze thuiskwamen was het eerste wat ze deden hun schoolkleden uittrekken en oude, al dikwijls verstelde speelkleden aanschieten. Dan kregen ze een boterham met suiker of stroop en was er tijd om te spelen, huiswerk te maken of te helpen in de moestuin. Of ze konden helpen om de varkens, geiten en kippen te voederen.

persoonlijke uitlaat

Er was een vrij duidelijke verdeling van de kinderen in een groep ouderen, een middengroep en een groep jongeren. De vier oudsten moesten vanaf het begin meewerken en draaiden helemaal mee in het ritme van knechten en meiden. Kees mocht doorleren en eigenlijk hoopten ook de volgende kinderen daarop, maar door crisis en ziekte bleek dat niet haalbaar te zijn en moesten zij toch weer meehelpen. Met Jaap begon een serie van vier jonge jongens en daarna kwam nog het jongste zusje. Die vier jongens en het kleine zusje trokken veel met elkaar op, ze speelden samen op het erf en deelden onderling misschien meer dan de oudsten ooit hadden gekund. Het was op de boerderij altijd druk en iedereen leefde dicht op elkaar. De meeste kinderen bleven lange tijd thuis en trouwden door oorlog en omstandigheden laat. Er was dus weinig ruimte om alleen te zijn en helemaal geen privacy. Iedereen had zijn eigen manier om toch wat ruimte voor zichzelf te creëren. Klaas ging vaak fietsen, op bezoek bij familie en vrienden. Piet bleef vaak lang in het land hangen, als hij de koeien moest halen. Kees mocht voor studie naar Delft en had daar een eigen wereld. Teun speelde graag orgel en vond daarin zijn persoonlijke uitlaat. Niek zat het liefst in de boeken en luisterde in de opkamer naar de radio. Voor vader Cor was er ook één moment van de dag dat hij voor zichzelf wenste: als hij 's middags na het eten een dutje deed. Dan moest iedereen muisstil zijn, zelfs de kippen werden in het hok opgesloten. Als toch iemand de lichtslappende boer per ongeluk wakker maakte, dan zwaaide er wat!

onvervulde onderstroom

Cor van Leeuwen was een gelukkige boer, maar er was in zijn leven wel een onvervulde onderstroom. Hij had eigenlijk graag theologie willen studeren. De omstandigheden lieten het echter niet toe. Volgens een verhaal in de familie moest hij van deze studie afzien omdat hij een keer hard op zijn hoofd was gevallen en daarna problemen had met leren. Waarschijnlijk is dit echter een verzinsel van zijn babbelende zussen of een staaltje van Cors bekende zelfironie. Er waren in de familie van Piet van Leeuwen gewoon te weinig middelen om een zoon te laten studeren. Deze wens van kleine Corretje kon dus niet vervuld worden en werd misschien ook niet helemaal serieus genomen. Met een zekere spijt sprak Cor wel eens over zijn nooit begonnen theologiestudie. Aan die belangstelling zou hij wel uiting blijven geven door zich als een 'filosofische boer' verder te ontwikkelen: getuigend van zijn geloof, met de gave van het woord en met een niet te onderschatten pastorale

activiteit. Hij stond erom bekend dat hij ook de stilste mensen aan het praten kon krijgen en de lastigste mensen met enkele goedgeplaatste woorden tot zwijgen kon brengen. Ook de muziek had een belangrijke plaats in zijn leven. Cor had een enorm repertoire van geestelijk liederen en oude Hollandse volksliedjes, die hij te berde bracht tijdens het werken maar ook in de spaarzame momenten van ontspanning. Hij zong graag psalmen aan het orgel, door zichzelf of zoon Klaas of Teun begeleid. Hij was behept met een rotsvast geloof: mocht hij vroeger misschien een enkele aarzeling hebben gekend, in moeilijke jaren was zijn geloof sterk en onwrikbaar geworden. Achter een façade van door stand en geloof ingegeven strengheid ging in wezen een mild en vrolijk mens schuil, die een groot gevoel voor humor had en in staat was om iedereen voor de gek te houden. Hij was goedlachs en haalde op verjaardagen graag een fles zoete witte Samoswijn te voorschijn.

schoorstenen

Cor bezocht trouw de hervormde kerk van het dorp en vervulde daar ook het ambt van ouderling, maar had een voor die tijd open opvatting over kerk en oecumene. Hij had veel katholieke kennissen en onderhield ook een vriendelijk contact met de katholieke familie van de belendende boerderij, Olsthoorn. Hij maakte principieel geen onderscheid bij het aannemen van knechten: daardoor had hij ook wel eens een roomse knecht en die leefde dan gewoon met het gezin mee. Toen iemand in de kerkeraad daar eens iets over opmerkte, vroeg Cor gevat: ‘werkt hij dan niet goed?’ Ook de kinderen werd respect bijgebracht voor andere gezindten. Toen een van hen eens ruzie had gehad op het schoolplein (de twee scholen stonden tegenover elkaar in dezelfde steeg) en thuis kwam mopperen over die rotte roomse jongens, zette vader Cor grote ogen op: ‘Er bestaan geen rotte roomse jongens!’ En hij gaf haar een stevige berisping: ‘Als jij hiernaast in de schoorsteen van Bertha Olsthoorn was gevallen, dan was je rooms geweest. En als je in de schoorsteen van oom Knelis was gevallen, dan was je gereformeerd geweest. Nu je toevallig in mijn schoorsteen bent gevallen, ben je hervormd. Je moet niet denken dat je daarmee voor God, of voor ons, meer of minder waard bent.’

jodenkaas

Het was een hardwerkend leven. Om half vier stond Cor met de knechten op, later ook met een zoon of dochter, om te gaan melken. Jaapje stond

tegelijk op. Het eerste wat zij deed, in pyama en op blote voeten in de klompen, was om snel de kelderblinden dicht te doen. Die werden 's nachts opengezet om te luchten, maar moesten bij dageraad onmiddellijk weer toe om te voorkomen dat er warmte bij de rijpende kazen zou komen. Samen met de oudste meid begon Jaapje om half vier met het werk, de tweede meid mocht om half zes opstaan. Twee keer per week bakten ze brood, op dinsdag en vrijdag. Maandag en donderdag waren wasdagen. De vrouwen maakten zelf kaas en boter, van maart tot november. In de winter werd de melk 'zoet' verkocht, zoals men dat toen noemde. Na achttien jaar, in 1932, stopte de familie echter met kaas maken, omdat de melk zoet meer begon op te leveren. Het bedrijf maakte normaliter Leidse kaas met komijn, maar had nog een ander typisch product: jodenkaas. Af en toe kwam rabbijn Jacob van Dijn uit Den Haag naar Schipluiden om bij twee boeren, waaronder Van Leeuwen, bij de vervaardiging van deze met een speciaal soort stremsel gemaakte kaas aanwezig te zijn. Met zwarte hoed en lange jas kwam hij de laan naar het Huis ten Dorp op. Omdat het kaas maken enkele dagen achtereen doorging en vroeg begon, moest hij soms ook blijven overnachten. Hij maakte er, zoals hij vergenoegd zei, een 'sabbatsreisje' van.

bijzondere genade

Het was voor de vrouwen geen sinecure om voor het grote gezin elke dag eten op tafel te zetten. Ze kookten en wasten af, zorgden voor de moestuin, maakten fruit en groenten in en verwerkten geregeld de slacht van een varken. Het was ook veel werk om de klerenkast van zeventien mensen een beetje netjes en schoon te houden. De verloren uurtjes gingen zitten in het stoppen van kousen en het verstellen van oud goed. Het gezin heeft het nooit erg breed gehad, het waren geen gemakkelijke jaren voor het boerenbedrijf. Door de eerste wereldoorlog viel voor de zuivelproducenten een grote markt weg. Na een korte periode van herstel volgde de crisis aan het eind van de jaren twintig, die op het platteland hard aankwam. Maar erger nog was de ramp die de boerderij in 1936 trof: de koeien raakten besmet met tuberculose en ook twee kinderen, de oudste zoon Klaas en de jongste dochter Rina, kregen het ernstig te pakken. Ze zouden jaren moeten kuren. Op een gegeven moment moesten eenentwintig koeien worden afgemaakt, de melkveestapel werd er precies door gehalveerd. Cor wilde toen de boerderij verkopen, maar hij kreeg financiële steun van zijn zussen Anna, Neels en Cornelia om nieuwe dieren te kopen en kon zo zijn bedrijf voortzetten. De tbc bleef evenwel jarenlang een terugkerende ziekte onder het vee, het land was door de

zwaar hoestende koeien besmet. Pas in de oorlog kwam het bedrijf over de ziekte en de crisis heen. Ondanks de moeilijke tijdsomstandigheden werd de markt toen beter, de prijsontwikkeling was relatief gunstig. Cor schreef dit toe aan een bijzondere genade: 'hoe meer ik weggeef, des te beter het gaat.'

vastgenageld

De oorlogsjaren waren ook op de afgelegen boerderij buitengewoon dramatisch. In de meidagen van 1940 konden de Van Leeuwens vanaf de in het open polderland gelegen boerderij de gevechten rond het vliegveld Ypenberg en het bombardement op Rotterdam zien, waar de hele binnenstad in een verzengende en dagenlang narokende vuurzee verdween. Het was de oudste zoon Klaas, die via de bank veel contacten had, die in aanraking kwam met het verzet en in de zomer van 1943 een veelgezochte verzetsstrijder mee naar huis nam. Cor had enige aarzeling om die vreemde man in huis te nemen, maar Jaapje overtuigde hem: 'als het onze jongens zou overkomen, zou je toch ook blij zijn als iemand ze een dak boven 't hoofd zou bieden?' Het betekende dat spoedig nog meer onderduikers op de boerderij kwamen te wonen en er een wapendepot in de hooiberg werd aangelegd. De vluchtelingen wisselden soms snel van adres, maar een gestrande Amerikaanse vliegenier, een gedeserteerde Duitse soldaat en enkele Nederlandse verzetsmensen zouden lang blijven. Het was goed oppassen, want de Duitsers konden onverwacht langskomen om de zaak te controleren, er waren kennelijk redenen om die verre boerderij speciaal te verdenken. Eén inval in de winter van 1943-1944 is bijna fataal geweest. Plotseling stonden de Duitsers voor de deur, terwijl het hele gezin, inclusief een paar onderduikers, aan tafel zat. Cor zat tijdens deze overval vastgenageld aan zijn stoel: de Duitsers zouden hem, als ze de onderduikers ontdekten, onmiddellijk op zijn eigen land terecht stellen en daarna de boerderij in brand steken. Dankzij de koelbloedigheid van de 17-jarige Jaap, die de Duitsers eerst naar de andere kant van het grote woonhuis leidde, en het vaardige optreden van de 18-jarige Corrie, die de in de opkamer zittende, veel gezochte Piet Berkelaar kon waarschuwen, konden de onderduikers weggelopen door het spruitenveld en ontkwam het gezin aan een vreselijk lot. Bij een andere gelegenheid kwamen de Duitsers gevaarlijk dicht in de buurt van de hooiberg, waar op dat moment een vrachtwagen onder verstoppt was. Cor wist de rokende soldaten daar snel weg te sturen, onder het mom dat roken bij het licht ontvlambare hooi te gevaarlijk was. Dat het een zeer spannende tijd was, bleek nog vele jaren later. Jaapje heeft eigenlijk nooit over de oorlog

willen praten, maar vlak voor haar dood, toen ze een kleine attaque had gehad, kwam de diep ingedrongen angst alsnog naar buiten. Ze stamelde een aantal keren duidelijk verstaanbaar: ‘Als ze me komen halen, dan moet ik mee en ga ik voor de muur. Ze hebben alles op papier, die moffen...’

onmogelijke ruilwaar

Het Huis ten Dorp was een vluchtplaats voor velen. Op een gegeven moment kwam ook een broer van Jaapje er wonen: Klaas van Vliet met zijn gezin. De boerderij van de familie van Vliet, waar Jaapje was opgegroeid, lag in de eerste Veer tussen Schipluiden en Vlaardingen en was door de Duitsers in 1943 in beslag genomen. Ze hadden het polderland rondom onder water gezet als verdedigingslinie van de ‘vesting Rotterdam’. De boerderij zou door de wanhopige bezetters verschrikkelijk worden uitgewoond. Een andere zorgwekkende gebeurtenis was, dat zoon Kees in 1943 in Duitsland te werk werd gesteld. Na een jaar kon hij van de fabriek, die steeds vaker doelwit werd van bombardementen, wegvlugten. Na een verschrikkelijke tocht onder een trein kwam hij behouden op de boerderij aan, om de rest van de oorlog te mogen onderduiken. De familie van Leeuwen doorstond de oorlog redelijk. Er was veel werk op het land dat was gescheurd om in het eigen veevoer te voorzien. Op de boerderij was er altijd nog iets te eten, wat ervoor zorgde dat mensen met de meest onmogelijke ruilwaar langskwamen. Cor en Jaapje hadden een grote kring van familieleden en bekenden en daarvoor werd, zo goed en zo kwaad als het kon, gezorgd. In het laatste oorlogsjaar is de boerderij nog getroffen door een geallieerd voedselbombardement: een pak blikken kwam recht door het dak van de stal naar binnen. De koeien en kinderen kwamen met de schrik vrij. Voor de kinderen was het een nare tijd, de oorlogsgebeurtenissen drukten zwaar op de stemming. Ze speelden spelletjes met de onderduikers, zoals schaken en kaarten, en leerden een mondvol Engels en Duits. Naar school gaan konden ze in deze jaren nauwelijks, wat voor de jongsten wel jammer was, want zo gingen hun beste leerjaren voorbij.

precieze rekenaars

Al in de jaren van de oorlog vlogen de eerste kinderen uit: Engel trouwde in 1941 en Teuns in 1943, terwijl Piet ging werken op de boerderij van zijn verloofde. De meeste kinderen en aangetrouwde kinderen van de typische boerenfamilie vonden werk in de agrarische sector of aanverwante sectoren. Jan, de man van Engel, en Frank, de man van

Teuns, combineerden de eigen boerderij met loonwerk. De laatste begon ook een bedrijf in landbouwwerktuigen. Piet en Aad werden zelf boer, Klaas ging na een tijd op de boerderij gewerkt te hebben om gezondheidsredenen naar de Raifeisenbank, net als Jaap, daarbij geholpen door oom Knelis, die in het bestuur van de boerenbank zat. Teun begon op de molen bij een zwager van Jaapje en trok daarna, omdat hij niet tegen al dat stof kon, naar de kledingzaak van een ander familielid. De jongste zoon Gerard kon toen molenaarsknecht worden. Alleen Kees en Niek hadden de kans gekregen om te leren, maar bij allebei zat de oorlog tegen. Ze werden gemeente-ambtenaar. De zussen Corrie en Rina emigreerden na de oorlog naar Canada. De eerste wilde een boerderij beginnen, maar zou uiteindelijk domineesvrouw worden. De tweede ging haar een keer opzoeken en werd prompt verliefd op een vriendelijke purser van de Holland-Amerikalijn, die haar tijdens de zeeziekte goed verzorgde: ze zou met hem trouwen en zich eveneens in de nieuwe wereld vestigen. De van Leeuwens waren ondernemend, al waren ze geen harde handelaars maar eerder precieze rekenaars en zorgvuldige boekhouders. Die eigenschap is de verklaring voor het succes dat ze in hun bedrijf of loopbaan hadden. De sociale vooruitgang zou zich in de volgende generatie verder manifesteren: veel van de kleinkinderen konden verder gaan studeren of een bedrijf beginnen.

zingend de dood in

Cor en Jaapje van Leeuwen waren twee bijzondere mensen die rustig leiding hebben gegeven aan hun grote gezin, ook in moeilijker tijden. Aan het eind van een veelbewogen leven, waarin ze te maken hadden met zware economische crises, gevaarlijke ziektes en een levensbedreigende oorlog, konden ze de boerderij verlaten en op het dorp gaan 'rusten'. Zoals gezegd was dat voor Cor een moeilijker opgave dan voor Jaapje. Hij had altijd wat om handen gehad en kon ook nu niet stil zitten: wat moest hij ver van zijn eigen erf? Het was zijn sterke sociale natuur die hem die laatste jaren van de verveling en stilte redde. Hij was nu eenmaal nieuwsgierig en ontmoette graag mensen. Op een zomerse dag in 1962 was hij op het Huis ten Dorp, toen hij zich plots niet goed voelde. Hij had het erg benauwd gekregen. Geheel tegen zijn gewoonte in ging hij weg zonder de spullen op te ruimen, die dag bleef de ladder tegen een appelboom staan. Thuisgekomen had hij zo'n zware pijn op de borst, dat hij door de knieën zakte en met de ellebogen op tafel hing. Kreunend werd hij naar het ziekenhuis vervoerd. De pijn zou nooit meer helemaal overgaan, het hart wilde niet meer en artsen

konden weinig beginnen. In juli 1964 verslechterde de situatie verder en besefte iedereen dat het einde nabij was. Zoon Klaas bleef daarom 's nachts op een veldbed slapen, maar zou evenmin als zijn ouders een oog dichtdoen. Klaas hoorde zijn ouders tot diep in de nacht psalmen en liederen zingen: Jaapje zong het meest, maar af en toe zong ook Cor een vers. Het laatste lied dat hij hoorde was een paaslied: *Daar juicht een toon, daar klinkt stem*. Cor zong het eerste vers, Jaapje het tweede. De volgende ochtend is Cor overleden, opgegaan naar 't hemelse Jeruzalem dat hij zojuist nog had bezongen.

milde oermoeder

Toen opa Cor was weggefallen, moest oma Jaapje zijn plaats innemen in het middelpunt van de familie. Tot die tijd had ze zich vaak grootmoedig op het tweede plan bewogen, maar nu kreeg zij een rol als milde oermoeder over een groot geslacht van twaalf kinderen en hun echtgenoten, 53 kleinkinderen en hun partners en meer dan honderd achterkleinkinderen en hun gezinnen. Oma Jaapje zou zich actief in die wijde familiekring bewegen, tot de laatste weken in haar 94ste levensjaar. Ze had een vriendelijk en vreedzaam karakter, kon goed luisteren en was er goed in om onenigheid uit de familie te weren. Overal kwam ze, tot in Canada toe, tot op zeer hoge leeftijd. Terwijl ze vroeger maar weinig van de boerderij wegkon, had ze nu elke dag wel een aanleiding om een reisje te maken naar een van de kinderen, klein- of achterkleinkinderen. Zoals ze vroeger altijd rustig en zonder enige bedenking met Cor was meegereden, zo volgde ze nu haar kinderen en kleinkinderen overal naar toe. Tekenend voor Jaapje was dat ze, rustig en vol vertrouwen, met iedereen meeging en daar intens van genoot.

Charles van Leeuwen